

Krystyna Czuba

Moralne fundamenty polityki w nauczaniu Jana Pawła II

Forum Teologiczne 8, 83-97

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ROZPRAWY I ARTYKUŁY

FORUM TEOLOGICZNE VIII, 2007
PL ISSN 1641-1196

KRYSTYNA CZUBA
Warszawa

MORALNE FUNDAMENTY POLITYKI W NAUCZANIU JANA PAWŁA II

Słowa kluczowe: polityka, godność osoby, wspólne dobro, etos służby, prawda, wolność, prawo.
Schlüsselworte: Politik, Menschenwürde, Gemeinwohl, Ethos des Dienens, Wahrheit, Freiheit.

Związek polityki z moralnością to temat aktualny i uniwersalny. Politycy podejmują zadania i rozwiązują problemy w imieniu całych społeczeństw, często bez większej odpowiedzialności. Swoją uprzywilejowaną pozycję wynierządco korzystają w celach partykularnych, a nie dla służby społecznej. Działania takie można dostrzec w polityce europejskiej i światowej. Sytuacje te pociągają za sobą niechęć do zaangażowania w życie polityczne ludzi kompetentnych i prawych. Istnieją opinie, że polityka to teren moralnego zagrożenia.

Można także dostrzec, że wielu ludzi wyraża swoją obojętność wobec życia wspólnotowego i wspólnego dobra. Taka postawa ma swoje źródło we współczesnym liberalizmie i postmodernizmie, wyrażających szczególną niechęć wobec polityki jako idei wspólnego dobra. Jeżeli już odwołują się do pojęcia wspólnego dobra, to rozumiane jest ono jako dobrobyt, czyli suma wartości ekonomicznych posiadanych przez poszczególne jednostki¹. W tym klimacie niezwykle ważne jest ukazanie polityki zbudowanej na fundamentach moralnych.

Kościół katolicki głosi ogólne zasady społeczno-moralne oraz potępia błędne teorie i działania, wypełniając powierzone mu przez Boga posłannictwo nauczania wiary i moralności. Jest to bowiem bezpośredni przedmiot nauki Kościoła. Od czasów Jana XXIII pisze się i mówi o potrzebie obecności Kościoła w świecie współczesnym². Rozłam między wiarą wyznawaną a codziennym życiem został uznany przez Sobór Watykański II za jeden z największych

¹ Por. S. Kowalczyk *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995, s. 122–125.

² Por. Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość*, Kraków 2005, s. 121.

szych błędów naszych czasów³. Dwutorowość w wyznawaniu wiary i w praktyce życia chrześcijan jaskrawo widoczna jest w świecie, ale także w Polsce. W skali społecznej ten rozłam ma szczególne odbicie w polityce. Widać to np. podczas wyborów parlamentarnych i samorządowych. Często względy religijne i moralne nie są brane pod uwagę. Stąd do władzy nierzadko dochodzą osoby, które w życiu nie kierują się żadnym kodeksem moralnym.

Brak zainteresowania niektórymi ze spraw doczesnych, a zwłaszcza politycznych, jest „zaniedbaniem swoich obowiązków wobec bliźniego, co więcej wobec samego Boga i narażaniem na niebezpieczeństwo swojego zbawienia wiecznego”⁴. Sobór za w pełni odpowiadające naturze ludzkiej uznał takie struktury prawopolityczne, które umożliwiają swobodny i czynny udział obywateli w rozrządzaniu państwem na wszystkich szczeblach życia politycznego, nie dyskryminując nikogo⁵. W nauczaniu Soboru zawarty jest także apel do obywateli, aby „pamiętali o swoim prawie i obowiązku brania udziału w wolnych wyborach na użytek dobra wspólnego”⁶. Ojcowie Soborowi skierowali słowa szacunku dla „tych, którzy dla posługi ludziom poświęcają swoje siły na dobro państwa i podejmują się tego trudnego obowiązku”⁷.

Kardynał K. Wojtyła był jednym z współtwórców KDK. Komentarz do dokumentów Soboru Watykańskiego II przygotował w książce *U podstaw odnowy* – studium o realizacji Vaticanum II. Cała nauka kard. Karola Wojtyły/Jana Pawła II, dotycząca relacji Kościoła i świata, była zakorzeniona w nauce Soboru⁸.

Inspirację teologiczno-moralną, dotyczącą życia politycznego Jan Paweł II oparł na nauczaniu Soboru Watykańskiego II – od początku swojego pontyfikatu podejmował trudne problemy polityczne, także praktycznie. W 1979 r. Ojciec Święty podjął mediacje w sprawach Libanu, zabierał także głos w kwestiach dotyczących przemocy w Irlandii, przez cały pontyfikat odnosił się do konfliktów i wojen na świecie. Podejmował starania, by wykorzenić kłamliwe przekonanie, że wojna jest sposobem rozwiązywania konfliktów. Nieustannie stawał w obronie ludzi i narodów słabych, także pokrzywdzonych. Pisał encykliki, adhortacje apostolskie, listy, orędzia, konstytucje, w których wykladał fundamenty nauki Kościoła. Problemy społeczno-polityczne podejmował zwłaszcza w encyklikach: *Laborem exercens*, *Sollicitudo rei socialis*, *Centesimus annus*, a także w adhortacji *Christifideles laici*. Listy i orędzia były często przesłaniem do konkretnych narodów, polityków czy grup środowiskowych związanych z polityką, np. do dziennikarzy.

³ Por. KDK 43.

⁴ KDK.

⁵ Por. KDK 75.

⁶ KDK.

⁷ KDK.

⁸ Por. Jan Paweł II, *Testament*, 17 III 2000, Kraków 2005, s. 19.

Naukę Jana Pawła II, dotyczącą życia politycznego można ująć w trzech podstawowych wymiarach:

1. Godność osoby ludzkiej – podstawą właściwych relacji społeczno-politycznych.
2. Dobro wspólne zobowiązaniem władzy i obywateli.
3. Prawda, wolność, sprawiedliwość i solidarność – moralnymi fundamentami życia politycznego.

1. Godność osoby ludzkiej – podstawą właściwych relacji społeczno-politycznych

Podstawowym kryterium życia społeczno-politycznego w nauczaniu Jana Pawła II jest osoba ludzka. Papież twierdził i uzasadniał, że działalność społeczna i polityczna „jest dla człowieka, przez człowieka i z człowiekiem”⁹. Fundamentem prawdy, że człowiek jest celem wszelkich relacji i działań, jest godność człowieka. Można powiedzieć, że we współczesnym świecie Jan Paweł II był wielkim obrońcą godności człowieka. Godność tę widział w relacji „istoty stworzonej i powtórnie stwarzanej na obraz i podobieństwo Boże”¹⁰. Człowiek jest osobą w sensie ontologicznym, natomiast w sensie aksjologicznym wymiar osobowy jest mu zadany. Człowiek nie tylko „jest”, lecz „się staje” poprzez własne wybory i działania. Jest „in ferii”¹¹. Człowiek, aby mógł „się stać”, został przez Boga obdarowany wolnością. Stworzony na obraz Boga jest niepodzielnie związany z wolnością. Wolność stanowi o istocie człowieczeństwa w człowieku, stanowi o jego godności. Bez wolności człowiek byłby bytem zamkniętym w świecie przyrody i pozbawionym transcendencji. Byłby bytem skończonym, czy też „wykończonym”, zdeterminowanym, podobnym do całej przyrody. Godność wymaga, aby człowiek działał w sposób świadomy i wolny, a nie pod wpływem przymusu zewnętrznego¹². Wolność jest doświadczeniem każdego człowieka. Jej odkrycie stanowi o tym, że człowiek-osoba świadomie czyni wybory¹³. Poprzez poznanie wolność jest powiązana z prawdą. Rozum odkrywa prawdę, lecz jej nie tworzy. „Rozum czerpie swą prawdę i swój autorytet z odwiecznego prawa, które nie jest niczym

⁹ Jan Paweł II, *Oroędzie na otwarcie nadzwyczajnej sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ*, Watykan, 22 VIII 1980, nr 6.

¹⁰ Jan Paweł II, *Przemówienie przed zgromadzeniem Synodu Biskupów poświęconym Europie*, Rzym, 5 VI 1990, w: J. Życiński, *Europejska wspólnota ducha*, Warszawa 1998, s. 199.

¹¹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 100–105.

¹² Por. A. Frossard, *Rozmowy z Janem Pawłem II*, tłum. A. Turowiczowa, Watykan 1982, s. 119; por. KDK 17.

¹³ Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, s. 126–134.

innym jak tylko samą mądrością Boga”¹⁴. U podstaw wolności, według Jana Pawła II, jest prawda o istnieniu prawa naturalnego. „Prawo naturalne nie jest niczym innym, jak światłem rozumu wlanym nam przez Boga. Dzięki temu wiemy, co należy czynić, a czego unikać. To światło, czyli to prawo, Bóg podarował nam w akcie stworzenia”¹⁵. Tak więc ludzka wolność nie jest wolnością nieograniczoną, lecz zależną od prawa moralnego, które jest niejako „strażnikiem” ludzkiej natury i działania w sposób z nią zgodny. Według Jana Pawła II zarówno relacje międzyludzkie, jak i prawa stanowione winny opierać się na fundamencie, jakim jest wolność i prawo naturalne. Papież mówił nawet o dobrowolnym posłannictwie człowieka wobec prawa naturalnego, a przez nie wobec prawa Bożego¹⁶. Wiąż między wolnością a prawem Bożym ma swoje odniesienie w sumieniu¹⁷. Jan Paweł II ukazywał ścisły związek sumienia z wolnością, opierając się przede wszystkim na nauce Soboru Watykańskiego II¹⁸. Ten sposób pojmowania wolności jest kluczem do rozumienia godności osoby ludzkiej i właściwych relacji międzyludzkich również w zakresie politycznym. Jan Paweł II przypominał, że Sobór Watykański II wiele uczynił, aby wyjaśnić problemy związane z wolnością człowieka i społeczeństwa. Należy tu przywołać *Deklarację o wolności religijnej* i paragraf 36 Konstytucji *Gaudium et spes*, który mówi o słusznej autonomii rzeczy ziemskich¹⁹. Pojęcie wolności człowieka prawdopodobnie nie istniałoby bez nauczania Kościoła, który przynosi biblijne przesłanie jako uzasadnienie wolności. Jan Paweł II rozpatrywał wolność na płaszczyźnie: myśli, słowa, sumienia i religii, ekonomiczno-społecznej oraz społeczno-politycznej. Wszystkie te wymiary wolności gwarantowane przez prawo naturalne, a zabezpieczone poprzez prawa stanowione, decydują o właściwych relacjach społeczno-politycznych.

Wolność myśli i słowa jest podstawą wolności społecznej i politycznej. Jest drogą do wyrażenia wolnej opinii. We współczesnym świecie jest ona ukazywana poprzez środki społecznego przekazu. Jan Paweł II postulował i upominał się o tę wolność²⁰. Apelowął, aby środki przekazu, korzystając z wolności, zamiast do jego degradacji przyczyniały się do rozwoju kultury politycznej i do przestrzegania moralnych zobowiązań człowieka. Przestrze-

¹⁴ VS 40.

¹⁵ VS 40.

¹⁶ Por. VS 41.

¹⁷ Por. KDK 16.

¹⁸ Por. VS 54.

¹⁹ Por. A. Frossard, *Rozmowy z Janem Pawłem II*, Kraków 2005, s. 127.

²⁰ Por. Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie odpowiedzialnej wolności*. Orędzie na Międzynarodowy Dzień Środków Przekazu, Watykan, 10 V 1981, w: *Nauczanie społeczne*, t. 3, Warszawa 1984, s. 123.

gał, że ceną porzucenia zobowiązań etycznych staje się nowe zniewolenie, niegodne człowieka i jego powołania, a także utrata zaufania w stosunkach międzyludzkich²¹.

Prawo do wolności myśli i słowa poprzez społeczną komunikację jest prawem wszystkich. Rozciąga się także na sferę wolności religijnej, która nie może ograniczyć się do swobody kultu, ale także oznacza prawo do głoszenia prawd religijnych za pomocą najnowszych środków społecznego przekazu. Wolność sumienia i religii jest probierzem wolności człowieka i wolności społeczeństwa, „jest podstawą i gwarancją wszystkich swobód, które zapewniają dobro wspólne ludzi i ludów”²². Wolność religii jest budowana na wolności myśli i sumienia²³. W wolności religijnej Jan Paweł II widział podstawę wszystkich praw ludzkich. Żądał w imieniu Kościoła, aby każda osoba ludzka miała zapewnioną możliwość głoszenia i wyznawania wiary prywatnie i publicznie. Swobodne wyznawanie religii przynosi korzyść zarówno jednostkom, jak i władzom politycznym. Według Ojca Świętego obowiązek poszanowania i zapewniania wolności religijnej spada na prawomocne władze²⁴. „Nowoczesne państwo ma stanowić spokojny klimat społeczny i odpowiednie ustawodawstwo, pozwalające każdej osobie i każdemu wyznaniu żyć swobodnie swą wiarą, dawać jej wyraz w życiu publicznym”²⁵. Prawo do wolności religijnej wynika z podstawowych zasad życia społecznego, które tworzą: zasada równości wszystkich obywateli wobec prawa i zasada pomocniczości, do których z istoty zobowiązane są władze państwowe²⁶. Jan Paweł II traktował prawo do wolności religijnej i wolności sumienia jako jeden z „podstawowych sprawdzianów prawdziwego postępu człowieka w każdym ustroju, w każdym społeczeństwie, w każdym systemie i w każdym położeniu”²⁷. Wszędzie tam, gdzie ograniczona lub tłumiona jest wolność religijna, zagrożone są także inne prawa człowieka. Wolność religijna dotyczy bowiem najgłębszych pokładów człowieka, jest sprawdzianem jego wolności. Nauka Jana Pawła II w tym zakresie wyrasta ze społecznej nauki Kościoła, ale ma swoje doświadczenie w pracy dla Kościoła w Polsce i Kościoła powszechnego²⁸.

²¹ Por. Jan Paweł II, *Istota, wielkość i odpowiedzialność sztuki i publicystyki*, Monachium, 19 XI 1980, w: *Wiara i kultura*, Rzym 1986, s. 107–108.

²² RMS 39.

²³ Por. Z. Zdybicka, *Wolność religijna fundamentem ludzkiej wolności*, *Człowiek w kulturze* 11 (1998), s. 129.

²⁴ Por. Jan Paweł II, *Wielkie problemy współczesnego świata*, Rzym, 18 IX 1982, w: *Nauczanie społeczne*, t. 4, s. 240.

²⁵ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. w Hawanie*, 25 I 1988, *Biuletyn KAI* 4 (1989), s. 36.

²⁶ Por. S. Kowalczyk, *Wolność naturą i prawem człowieka*, Sandomierz 2000, s. 128–129.

²⁷ RH 17.

²⁸ Por. K. Czuba, *Idea Europy kultur w nauczaniu Jana Pawła II*, Warszawa 2003, s. 187.

Wolność ekonomiczno-gospodarcza ma także wpływ na właściwe relacje polityczne. Podstawą wolności ekonomiczno-gospodarczej jest prawo do posiadania własności prywatnej i swobodnego nią dysponowania. Jest ono konieczne do potwierdzenia godności człowieka. Według Jana Pawła II własność jest prawem człowieka²⁹. Nie jest ono jednak absolutne i nieograniczone. Własność prywatna spełnia istotne funkcje społeczne, dlatego prawo do jej posiadania ma wymiar ograniczony. Jan Paweł II zastrzegał jednak, że życie gospodarcze nie może być oddzielone od etyki, gdyż wówczas dochodzi do wycisku człowieka, społeczeństwa czy narodu. „Państwo i rynek mają służyć człowiekowi”³⁰. Zgodnie z nauką Kościoła, ukazywał prymat człowieka wobec ekonomii i prymat człowieka nad techniką ze względu na godność osoby ludzkiej³¹. Godność osoby wiąże się z jej niezbywalnymi prawami³².

Wolność społeczno-polityczna związana jest przede wszystkim z przestrzeganiem przez władze państwowe wymienionych praw człowieka. Ich przestrzeganie jest także wyrazem szacunku dla godności osoby ludzkiej. Właściwe odniesienie do człowieka jest uznaniem jego podmiotowości. Bycie podmiotem to uczestniczenie w stanowieniu o państwie³³. Papież stwierdził, że podmiotowość oznacza to, iż człowiek jest uczestnikiem organizacji życia państwowego, jest afirmowany, afirmowane są zwłaszcza jego przekonania. Jego zdaniem godność człowieka musi być sprawą nadrzędną wobec wszystkich działań państwa³⁴. Dla Jana Pawła II odpowiedzialność państwa i społeczeństwa za ochronę godności człowieka była odpowiedzialnością wobec historii³⁵.

2. Dobro wspólne zobowiązaniem władzy i obywateli

Dobro wspólne stanowi zasadniczy rozdział życia politycznego. Do jego zabezpieczenia zobowiązane jest państwo. Władza jest z istoty rzeczy wynikiem społecznej i moralnej natury człowieka. Nauka ta ma swoje źródło w Objawieniu (por. Prz 8, 15 n; Mdr 6, 3 n; J 9, 11; Rz 13, 1-5; 1 P 2, 13-15). Stąd nasuwa się wniosek, że władza w państwie pochodzi od Boga. Dotyczy to władzy państwowej jako takiej, a nie konkretnej formy jej wcielenia. Kościół dostrzega genezę państwa w samej istocie porządku świata stworzonego przez

²⁹ Por. CA 12.

³⁰ CA 49.

³¹ Por. CA 5.

³² Por. SRS 33.

³³ Jan Paweł II, *Kształtować i przekazywać motywy życia i nadziei*, w: *Do końca ich umiłował*, Watykan 1987, s. 26; por. idem, *Przemówienie wygłoszone w Zgromadzeniu Narodowym*, Warszawa 11 VI 1999, w: *Bóg jest miłością*, Olsztyn 1999, s. 118-124.

³⁴ Por. ibidem, s. 24-25.

³⁵ Por. J. Bajda, *Godność i prawo*, *Collectanea Theologica* 2 (1980), s. 105-109.

Boga, a w ramach tego porządku jako czynnik konieczny, „kierujący siły wszystkich obywateli ku wspólnemu dobru”³⁶. Można zatem mówić o teologicznej koncepcji państwa.

Jan Paweł II nie akcentował jednak teologicznej koncepcji państwa, nie utożsamiał też państwa z konkretną władzą, podkreślając raczej jego teleologię³⁷. Zadaniem i zobowiązaniem władzy jest nadzór administracyjny w celu realizacji dobra wspólnego wszystkich obywateli i jego sprawiedliwy podział. Papież podkreślał, że dobro wspólne jest nierozzerwalnie związane z dobrem osoby ludzkiej, która realizuje swoje dobro osobowe poprzez dobro społeczne. Dobro wspólne jest zobowiązaniem zarówno państwa, jak społeczeństwa tworzącego dane państwo. Zarówno sprawujący władzę, jak i obywatele mają służyć dobru wspólnemu, choć sposób tej służby jest różny i wynika z zadań wobec życia społecznego.

Każdy człowiek, będąc obywatelem państwa jest zobowiązany do udziału w tworzeniu dobra wspólnego na miarę swoich talentów i możliwości. Podstawowym zadaniem jest kompetentne i zaangażowane wykonywanie swoich powinności zawodowych³⁸. Etyka zawodowa jest uszczegółowioną postawą powszechnie obowiązujących norm moralnych.

Aby właściwie mogło być realizowane dobro wspólne – jako zasada życia społecznego – obywatele winni mieć szacunek dla prawa. Szacunek ten jest taką samą powinnością sprawujących władzę, jak i wszystkich obywateli. Dobro wspólne może być zachowane wówczas, gdy obywatele postępują zgodnie z prawem. Obywatelem jest także każdy sprawujący władzę.

Autorytet państwa domaga się, aby społeczeństwo kierowało się prawami wydanymi przez państwo. Aby tak było, niezbędna jest w stosunkach społecznych zasada praworządności, czyli pewność ochrony praw człowieka ze strony państwa. Jeżeli takiej pewności nie ma, zostaje zakwestionowana istota praworządności. W sumieniu obowiązują jednak tylko prawa zgodne z etycznym porządkiem natury. Jeżeli prawo stanowione jest sprzeczne z niezbywalnymi prawami człowieka, wówczas nie ma obowiązku jego wypełniania. Nauka ta opiera się na Objawieniu zawartym w Dziejach Apostolskich: „trzeba bardziej słuchać Boga niż ludzi” (5, 29).

Jan Paweł II wyraźnie określił stanowisko Kościoła wobec prawodawstwa państwowego, dotyczącego tzw. dobra wyższego, jakim jest dobro państwa. Jeżeli dobro państwa jest dobrem określonej partii, a nie ogółu społeczeństwa,

³⁶ KDK 74; por. *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005, s. 252. Celem wspólnoty politycznej jest najpełniejszy rozwój każdego obywatela powołanego do stałej współpracy w realizacji dobra wspólnego.

³⁷ Por. RH 17.

³⁸ Por. Jan Paweł II, *Ewangelia pracy*, Watykan, 18 III 1984, w: *Jubileuszowy Rok Odkupienia*, Watykan 1985, s. 337–339.

czeństwa, takie dobro nie rodzi sprawiedliwości społecznej, lecz ją narusza. Naruszenie praw człowieka idzie w parze z naruszeniem praw całej społeczności, narusza podstawowe zasady wspólnego dobra³⁹. Szczególne prawo do uczestnictwa w życiu społecznym i publicznym ma rodzina. Jan Paweł II zabiegał usilnie, aby uniwersalne rozumienie rodziny i jej praw nie zostało wypaczone pod wpływem przemian cywilizacyjnych. Karta Praw Rodziny ujmuje wzajemny stosunek pomiędzy rodziną, społeczeństwem i państwem w dwóch podstawowych stwierdzeniach: rodzina i społeczeństwo połączone są ze sobą żywymi i organicznymi więzami, a uzupełniając się wzajemnie, winny służyć rozwojowi człowieka. Rodzina ma swoje niezbywalne prawa. Aby mogła właściwie wypełniać swoje podstawowe funkcje, potrzebuje pomocy społeczeństwa i państwa⁴⁰. Przypominał także o postulatach ekonomicznych wobec rodziny. „Prawa rodziny muszą być wpisane głęboko w same podstawy każdego kodeksu pracy, jeśli jego właściwym podmiotem jest człowiek, a nie tylko produkcja”⁴¹.

Rolą państwa jest także kontrolowanie procesów społecznych pod kątem wymogów wspólnego dobra. Może być ono zagrożone w wypadku ewentualnych wykroczeń przeciwko moralności publicznej i łaadowi społecznemu⁴². „Demokracja bez wartości zamienia się w jawny lub zakamuflowany totalitaryzm”⁴³. Jeżeli państwo akceptuje moralny relatywizm, to sprzeciwia się założeniom należącym do istoty wspólnego dobra, którym jest ochrona praw każdego i tym samym wspólnego dobra⁴⁴.

Zadaniem państwa jest tworzenie i ochrona demokracji, czyli stworzenie równych szans dla każdego. Jan Paweł II podkreślał, że zasadą prawidłowego funkcjonowania państwa wobec wspólnego dobra jest udział wszystkich obywateli w decyzjach politycznych, umożliwiającą sprawowanie kontroli nad decyzjami rządzącymi. Przestrzegał przed przejęciem władzy przez wąskie grupy partyjne, gdyż to może prowadzić do dyktatury. „Autentyczna demokracja możliwa jest tylko w państwie prawnym i w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej. Wymaga ona koniecznych warunków, jakich wymaga promocja poszczególnych osób przez wychowanie i formację w duchu prawdziwych ideałów, jak i «podmiotowości» społeczeństwa, przez tworzenie struktur oraz współodpowiedzialności”⁴⁵. Domagał się szczególnej troski o najuboższych.

³⁹ Por. RH 17.

⁴⁰ Por. *Karta Praw Rodziny*, Watykan 1983, art. 8, 9, 10, 11.

⁴¹ Jan Paweł II, *Głód sprawiedliwości nie może być źródłem nienawiści*, Saint Denis, 31 V 1980, w: *Nauczanie społeczne 1980*, Warszawa 1984, s. 408.

⁴² Por. T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*, t. 2, Kraków 1981, s. 251.

⁴³ VS 101.

⁴⁴ Por. CA 47; por. *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, s. 259–261.

⁴⁵ CA 46.

Zasada ta jawi się jako jedna z fundamentalnych zasad chrześcijańskiej koncepcji organizacji życia społeczno-politycznego⁴⁶.

Dla współczesnych polityków dobro wspólne to przede wszystkim ekonomia. Choć działania gospodarcze, jako element wspólnego dobra, są widocznym sposobem troski o poziom życia obywateli, to kultura jest fundamentem tego dobra, gdyż życie społeczne bez kultury nie mogłoby istnieć. Kultura, zdaniem Jana Pawła II, jest dziełem narodu a nie państwa. „Naród istnieje z kultury i dla kultury”⁴⁷. Dlatego państwo nie powinno ingerować w kształt kultury, ale pomóc przy tworzeniu odpowiednich struktur zabezpieczających istnienie i rozwój kultury⁴⁸.

Zdaniem Jana Pawła II, państwo nie powinno ingerować we wszystkie dziedziny życia obywateli; powinno raczej stosować wobec nich zasadę pomocniczości i respektować słuszną autonomię ich życia⁴⁹. Według Ojca Świętego porządek społeczny, którego zadaniem jest tworzenie i ochrona wspólnego dobra, będzie tym prawdziwszy i trwalszy, im większa będzie harmonia pomiędzy dobrem osoby i dobrem społeczności⁵⁰. Twierdził i postulował, że postawy polityków winny być „przesiąknięte duchem służby wspólnemu dobru”⁵¹. Wskazywał też na postulaty dotyczące polityki wobec wspólnego dobra. Są nimi: uczciwość między rządzącymi a rządzonymi, jawność w administracji publicznej, bezstronność w rozstrzyganiu spraw publicznych, poszanowanie przeciwników politycznych, ochrona praw ludzi oskarżonych w procesach i sądach doraźnych, sprawiedliwe wykorzystanie pieniędzy publicznych⁵².

Dobro wspólne jest rzeczywistością, która jest ciągle i na nowo definiowana w zależności od historycznej i kulturowej ewolucji społeczeństwa. Wymaga ono zawsze ochrony praw osoby ludzkiej i równych szans dla wszystkich obywateli. Jego realizacja jest szczególnym zobowiązaniem władzy, ale także i obowiązkiem obywateli.

2. Prawda, wolność, sprawiedliwość i solidarność moralnymi fundamentami życia politycznego

Prawda jest fundamentem, na którym człowiek winien budować swoje życie we wszystkich jego aspektach. To ona decyduje o możliwościach rozwoju

⁴⁶ Por. CA, s. 10–11.

⁴⁷ Jan Paweł II, *W imię przyszłości kultury*. Przemówienie w UNESCO, Paryż, 2 VI 1980, w: *Wiara i kultura*, Rzym 1986, s. 74.

⁴⁸ Por. CA 11; por. J. Nagórny, *Posłannictwo chrześcijan w świecie*, Lublin 1997, s. 185.

⁴⁹ Por. CA 11.

⁵⁰ Por. ibidem 25.

⁵¹ Jan Paweł II, *Przemówienie wygłoszone w Zgromadzeniu Narodowym*, s. 122.

⁵² Por. VS 101.

człowieka i wzajemnych relacjach międzyludzkich. Wymaga rzetelnego stosunku do niej, tzn. pragnienia jej rzeczywistego poznania. Każdy, kto jest osobowo i intelektualnie otwarty na jej przyjęcie, będąc wolny, może prawdę poznać.

Prawda jest fundamentem wolności; prawda i wolność są współzależne⁵³. Jeżeli człowiek odrzuca relację między prawdą a wolnością, która jest niepodważalna, wówczas zaczyna osłabiać swoją wolność, a jego działania skłaniają się ku niegodziwym kompromisom. Ten sposób działania politycznego podejmują zwłaszcza ci, którzy nie uznają absolutnego charakteru prawdy i jej relacji z wolnością. Kompromis jest wprawdzie konieczny w życiu i w polityce, jednak jest nieprzekraczalna granica, którą wyznacza prawda. Tworzą ją podstawowe wartości antropologiczne i moralne. Do poznania pełni prawdy prowadzą dwa porządki: rozum i wiara⁵⁴. Stąd, aby życie człowieka i życie społeczno-polityczne miało pełny wymiar, konieczna jest realizacja obu dróg prowadzących do poznania prawdy. Jest to bardzo istotny wymóg i apel do tworzących życie polityczne.

Innym motywem nauczania Jana Pawła II jest problem sprawiedliwości. Jest ona fundamentem a zarazem sprawdzianem działalności politycznej. Ojciec Święty rozpatrywał sprawiedliwość nie tylko w zakresie indywidualnym, ale także w relacjach między narodami. U podstaw właściwych relacji społeczno-politycznych jest sprawiedliwość wobec osoby ludzkiej. Odnosi się to do zasadniczej tezy Jana Pawła II, że „człowiek jest zawsze w centrum życia społecznego”⁵⁵. Widzenie „człowieka w centrum” związane jest z godnością osoby ludzkiej, z której wypływają niezbywalne prawa człowieka⁵⁶. Nauczanie Jana Pawła II przywraca więc osobie ludzkiej i relacjom społecznym właściwe miejsce w życiu społeczno-politycznym.

Sprawiedliwość wobec osoby ludzkiej pozostaje w ścisłej relacji ze sprawiedliwością wobec ludów i narodów. Jest ona warunkiem ich rozwoju wewnętrznego i właściwych stosunków międzynarodowych. Jan Paweł II ukazywał obszary niesprawiedliwości na całym świecie⁵⁷.

Można zauważyć, że Papież częściej niż pojęcia „sprawiedliwość” używał pojęcia „rozwój”. Jego zdaniem, „rozwój” jest pojęciem kulturowym i ma odniesienie do Biblii⁵⁸. Przyjął je od Pawła VI⁵⁹. Prawdziwy rozwój zakłada

⁵³ Por. VS 34.

⁵⁴ Por. VS.

⁵⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie do Międzynarodowych Organizacji Praw*, Genewa, 15 VI 1982, w: *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, t. 2, Rzym–Lublin 1996, s. 223.

⁵⁶ Ibidem, s. 223–224.

⁵⁷ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas wizyty w siedzibie Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej*, Luxemburg, 15 VI 1985, w: J. Życiński, *Europejska wspólnota ducha*, s. 169.

⁵⁸ Por. SRS 30.

⁵⁹ Por. SRS 2.

„żywą świadomość wartości praw wszystkich i każdego z osobna, a także konieczność poszanowania, przysługującego każdemu prawa do pełnego korzystania z dobrodziejstw nauki i techniki”⁶⁰. Jan Paweł II mówił o sprawiedliwym prawie własności nie tylko w sensie materialnym, mówił o własności w zakresie wiedzy, nauki i umiejętności. Własność ta – według niego – winna służyć także dobru wspólnemu, czyli „zdolności do uczestnictwa w solidarnej organizacji umiejętności wyczuwania i zaspokajania potrzeb innych ludzi”⁶¹. We współczesnym świecie wiedza i informacja jest podstawą zamożności i rozwoju, także politycznego.

Sprawiedliwość w obrębie danego państwa była ukazywana przez Jana Pawła II w świetle zasady pomocniczości. Jest w niej zawarta idea społeczeństwa obywatelskiego, zakładająca, że ludzie są wewnętrznie zdolni do poszukiwania prawdy i wspólnego dobra.

Sprawiedliwość w przepowiadaniu Papieża dotyczyła nie tylko relacji wewnętrznych i narodowych, ale także relacji międzynarodowych. Apelował o pomoc ekonomicznie słabiej rozwiniętym narodom. Widząc postępującą „globalizację” i współzależność gospodarczą, postulował konieczność powołania międzynarodowych organizacji kontrolnych⁶². Uważał, że „kultura reguł” w stosunkach handlowych i finansowych jest niezbędna w celu przewyciężenia rywalizacji politycznej i tendencji do wykorzystywania słabszych narodów⁶³.

Zdaniem Jana Pawła II ważnym przejawem sprawiedliwości w życiu społeczno-politycznym jest „opcja preferencyjna na rzecz ubogich”. Chodzi o „pomoc włączenia się w proces rozwoju gospodarczego i cywilizacyjnego całym narodom, które są z niego wykluczone, czy pozostawione na uboczu”⁶⁴. Papież twierdził, że jest to możliwe dzięki wykorzystaniu dóbr wyprodukowanych w nadmiarze, a także gdy zostaną zmienione na sprawiedliwsze i uczciwsze modele życia, konsumpcji i sprawowania władzy, na których opierają się społeczeństwa⁶⁵. W odniesieniu do prawdy transcendentnej, Jan Paweł II negatywnie oceniał ustroje polityczne⁶⁶. Twierdził, że „społeczna nauka Kościoła jest krytyczna zarówno wobec kapitalizmu, jak i kolektywizmu marksistowskiego”⁶⁷. Krytykował idee nieuwarunkowanej wolności⁶⁸, był przekonany, że

⁶⁰ SRS 33.

⁶¹ CA 32.

⁶² Por. CA 58.

⁶³ Por. CA 43.

⁶⁴ CA 58.

⁶⁵ Por. CA.

⁶⁶ VS 99.

⁶⁷ SRS 21.

⁶⁸ Por. C. Moreda de Licea, *Etyczna refleksja nad współczesną ekonomią*, Społeczeństwo 2 (1999), s. 258.

„rozwiązanie poważnych problemów narodowych i międzynarodowych nie jest tylko kwestią produkcji gospodarczej czy organizacji prawnej albo społecznej, ale wymaga odwołania się do określonych wartości etyczno-religijnych, a także przemiany mentalności i postępowania”⁶⁹.

Głosząc Ewangelię światu, Jan Paweł II nieustannie przypominał, że sprawiedliwość jest podstawą ładu społeczno-politycznego i warunkiem zachowania pokoju⁷⁰. Jednak potrzeba i pragnienie sprawiedliwości, którą Chrystus nazywa błogosławieństwem (por. Mt 5, 6), nie może być źródłem nienawiści czy przybierać form walki związanej z przemocą⁷¹.

Wiarygodność systemu politycznego opiera się na sprawiedliwości, która jest wyrazem troski o człowieka i wspólne dobro. Sprawiedliwe stosunki międzyludzkie gwarantuje prawda obiektywna i transcendentna⁷². Ukazując sprawiedliwość we właściwych relacjach do osoby ludzkiej, Jan Paweł II przywrócił nauce społecznej Kościoła jej właściwą rangę. Wskazał na jej ścisłe powiązanie z teologią, zwłaszcza z teologią moralną, a także na jej związek z nową ewangelizacją, przed którą stanął Kościół. Całym pontyfikatem, publikacjami, zwłaszcza encyklikami społecznymi oraz wypowiedziami na tematy społeczne, związane ze sprawiedliwością, nadał nauce społecznej Kościoła nowy ton i ogólnościową nośność⁷³. Ukazywał, że tylko ta polityka jest właściwa, która opiera się na fundamencie sprawiedliwości.

Wezwanie do solidarności w życiu społeczno-politycznym było orędziem papieskim skierowanym do świata. Podstawą jego przesłania jest Ewangelia – Chrystus solidarny z każdym człowiekiem. W nauce Kościoła termin „solidarność” pojawia się często. Należy do zasadniczego i stałego przesłania katolickiej nauki społecznej, poczynając od XIX w.⁷⁴ Jan Paweł II podkreślał ciągłość nauki społecznej Kościoła, zarazem widział potrzebę odnowy. „W istocie rzeczy ciągłość i odnowa stanowią dowód nieprzemijającej wartości nauczania Kościoła”⁷⁵. Ciągłość ta jest zakotwiczona w nauce objawionej, odnowa natomiast jest konieczna ze względu na zmieniające się warunki społeczne, kulturowe i polityczne.

⁶⁹ CA 60.

⁷⁰ Por. Jan Paweł II, *Pokój, sprawiedliwość i ewangelizacja w nauczaniu Pawła VI*, Watykan, 8 VIII 1979, w: *Nauczanie społeczne 1978–1979*, Warszawa 1982, s. 131–132.

⁷¹ Por. Jan Paweł II, *Głód sprawiedliwości nie może być źródłem nienawiści*, Saint Denis, 31 V 1980, w: *Nauczanie społeczne 1980*, s. 410–415.

⁷² Por. G. Gatti, *Społeczna wiarygodność i rzeczywistość gospodarcza*, *Społeczeństwo* 3 (1997), s. 377–381.

⁷³ Por. P. Jarecki, *Słowo na otwarcie sesji „Jan Paweł II promotorem nauki społecznej Kościoła w dzisiejszym świecie”*, *Społeczeństwo* 1 (1999), s. 60–61.

⁷⁴ Por. SRS 1.

⁷⁵ SRS 3.

Potrzeba i konieczność solidarności związana jest z faktem, że człowiek jest istotą społeczną⁷⁶. Solidarne działanie warunkuje etyczny charakter życia społeczno-politycznego. Etyczny wymiar solidarności oparty jest na normie personalistycznej, która stanowi afirmację osoby ludzkiej dla niej samej. Uznanie człowieka jako osoby w aspekcie społeczno-politycznym daje „pozytywną i moralną, rosnącą świadomość współzależności pomiędzy ludźmi i narodami”⁷⁷. Współzależność ta oznacza także odpowiedzialność za słabszych i gotowość niesienia pomocy. Nie może być jednak akceptacją postawy biernej tych, którzy tej pomocy potrzebują, lecz ich współdziałaniem na miarę darów.

W centrum myślenia i działania solidarnego jest odniesienie do wspólnego dobra⁷⁸. Odniesienie to jest w sposób zasadniczy odniesieniem do polityki, której podstawowym celem jest realizacja dobra wspólnego. Praktykowanie solidarności w tym znaczeniu jest daniem szans wszystkim ludziom, by mogli realizować własny rozwój. Oznacza wspólną troskę o wspólne dobro przeznaczone dla każdego człowieka, a także taką sprawiedliwość, która nie zakłada równości matematycznej, lecz wymaga od każdego z członków wspólnoty wysiłku i zaangażowania według jego możliwości. Realizując dobro wspólne, każdy ma obowiązek dawania swej części według miary obdarowania. Solidarność wymaga więc więcej od tych, którzy więcej posiadają, nie zaprowadza równości absolutnych. Natomiast praktykowanie rzeczywistej solidarności wymaga się pełnej życzliwości dla potrzebujących oraz traktowania ich z przynależną im równą godnością⁷⁹.

W stosunkach polityczno-społecznych Papież zwracał uwagę na to, że solidarność oznacza także to, że żadna grupa społeczna ani partia polityczna nie mogą uzurpować sobie roli jedyne go przewodnika, bowiem niszczy to podmiotowość społeczeństwa⁸⁰. Dla Jana Pawła II solidarność ma wymiar chrześcijański, wypływa z powszechnego Ojcostwa Boga i braterstwa wszystkich ludzi w Chrystusie. Jest cnotą chrześcijańską. Winna być zatem sposobem urzeczywistnienia tego zamysłu Boga zarówno na płaszczyźnie indywidualnej i społecznej, jak też narodowej i międzynarodowej⁸¹. Jest etosem służby, bezwzględne go zaangażowania na rzecz drugiego człowieka, jest też apelem i zobowiązaniem⁸².

⁷⁶ Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, s. 311.

⁷⁷ SRS 38.

⁷⁸ Por. J. Krucina, *Solidarność czynnikiem integrującym Europę*, *Społeczeństwo* 1 (1999), s. 84–89.

⁷⁹ Por. SRS 39.

⁸⁰ Por. SRS 15.

⁸¹ Por. SRS 40.

⁸² Por. SRS 38.

Zakończenie

Nauczanie Jana Pawła II związane z wymiarem politycznym stanowi bardzo ważny obszar jego posługi wobec Kościoła i świata. Problemy i działania polityczne stanowią bowiem o tym, czy we współczesnym świecie uszanowany jest człowiek, czy narody mają zapewnione właściwe prawa, czy istnieje międzynarodowy ład społeczny i polityczny. Tego wszystkiego domaga się życie rodziny ludzkiej, zwłaszcza w warunkach postępującego globalizmu.

Jan Paweł II ukazywał osobę ludzką w centrum wszystkich działań, także politycznych, twierdząc, że racją bytu wszelkiej polityki jest służba człowiekowi. Podkreślał podmiotowy charakter aktywności politycznej wszystkich obywateli. Jego zdaniem, zarówno sprawujący władzę, jak i całe społeczeństwo, mają służyć wspólnemu dobru w różny sposób, co wynika z odmiennych zadań i zakresów odpowiedzialności. Ukazywał jasno relacje pomiędzy władzą a obywatelami – celem państwa jest dobro społeczeństwa. Jest to dobro wspólne, które nie jest sumą dóbr indywidualnych, ale nadrzędne wobec dobra indywidualnego. Jednak dobro wspólne nie może pozostawać w sprzeczności z prawdziwym dobrem osoby. W normatywny sposób w polityce łączył wolność, prawdę i odpowiedzialność. Domagał się wolności dla każdego człowieka i każdego narodu we wszystkich wymiarach życia politycznego. Upominał się, aby w działalności politycznej była zachowana zasada spójności sumienia i działania człowieka. Przypominał, że rolą państwa jest prawna ochrona ludzkiego życia od poczęcia do naturalnej śmierci, ochrona rodziny, moralności, troska i pomoc dla najuboższych. Szczególnymi postulatami w polityce realizacji wspólnego dobra winny być: uczciwość w kontaktach pomiędzy rządzącymi a rządzonymi, jawność i bezkompromisowość w administracji publicznej, poszanowanie przeciwników politycznych, sprawiedliwe wykorzystanie pieniędzy publicznych.

Jan Paweł II z odwagą podkreślał relacje pomiędzy Kościołem a państwem, widząc konieczność współpracy. Celem tej współpracy nie może być separatystycznie rozumiane dobro Kościoła, czy dobro państwa, lecz dobro ludzi należących do obu tych wspólnot. Taka współpraca jest też jednym z elementów ładu etycznego i międzynarodowego. W tej współpracy ma być zachowana zasada autonomii Kościoła i państwa. Relacja ta wymaga aktywnej obecności Kościoła w życiu ludzi.

Podsumowując szesnaście lat pontyfikatu Jana Pawła II, kard. Joseph Ratzinger powiedział w wywiadzie dla niemieckiej agencji katolickiej: „Głównym tematem dotychczasowych lat pontyfikatu Jana Pawła II jest wyzwolenie człowieka z wyobcowania, ucisku, zniewolenia i jego zbawienie [...]. W działaniach na rzecz praw człowieka, wolności oraz ochrony życia i rodziny Ojcu

Świętemu zawsze chodzi o to, by osiągnąć przynajmniej minimum moralne i wypracować dlań zgodę ponad granicami religii, filozofii i kultur. Te wysiłki Papieża dotyczą w równym stopniu Zachodu, jak i krajów wyzwolonych spod panowania komunistycznego”. Cały pontyfikat Jana Pawła II to była ciągła praca służąca zabezpieczeniu praw człowieka i praw narodów wobec nieuprawnionych działań politycznych. W tym obrazie działań trzeba jeszcze odnotować wystąpienie Ojca Świętego podczas pielgrzymki polityków do Rzymu 4–5 listopada 2000 r. i ogłoszenie św. Tomasza Morusa patronem polityków i rządzących.

W *Centesimus annus* Jan Paweł II napisał, że polityka bez uwzględnienia Boga w porządku społecznym ludzi ludzi, buduje „raj na ziemi” i w ten sposób staje się religią świecką⁸³. Nauczanie społeczno-polityczne Jana Pawła II jest poszerzoną i pogłębioną kontynuacją nauczania podjętego już przez Leona XIII, a także Sobór Watykański II. W swej najbardziej podstawowej treści nawiązuje także do tradycji Grecji i Rzymu, w której doświadczenie demokracji szło w parze z regulacjami prawa, opartego na prawie naturalnym chroniącym zarówno przed tyranią, jak i przed anarchiczną samowolą.

MORALISCHE GRUNDLAGEN DER POLITIK IN DER LEHRE JOHANNES PAUL II. (ZUSAMMENFASSUNG)

Während seines ganzen Pontifikats hat sich Johannes Paul II. zu zahlreichen politischen Themen geäußert, indem er die Notwendigkeit ihrer moralischen Fundamente betont hat. Die moraltheologische Inspiration des politischen Lebens war für ihn die Lehre des Zweiten Vatikanischen Konzils. Danach ist die menschliche Person und ihre Würde das fundamentale Kriterium des gesellschafts-politischen Lebens. Die Achtung gegenüber jeder Person garantiert die richtige politische Ordnung, sowohl im gesellschaftlichen Leben der Nationen, als auch in der internationalen Dimension. Johannes Paul II. unterstrich den Subjektcharakter des politischen Engagements aller Bürger. Das Gemeinwohl sah er als dem Wohl des Einzelnen übergeordnet. Die Grundlage der Politik sollen Gesetze bilden, die auf dem Naturrecht gegründet sind und die Wahrheit, Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität als richtungweisend anerkennen. Zu besonderen Postulaten in der Politik der effektiven Schaffung des Gemeinwohls gehören die Ehrlichkeit in den Kontakten zwischen Regierenden und Regierten, die Transparenz des politischen Lebens, Achtung gegenüber politischen Gegnern sowie gerechte Verwendung der öffentlichen Gelder. Der Papst sprach sich dafür aus, dass die politische Macht nach dem Ethos des Dienens agiere. Er unterstrich auch die Notwendigkeit der Zusammenarbeit zwischen Kirche und Staat zum Wohl der Menschen, die Mitglieder beider sind. Die Lehre Johannes Paul II. stellt einen wichtigen Beitrag zur Gesellschaftslehre der Kirche dar.

⁸³ Por. CA 25.